

MASALNING O'QUVCHI RUHIYATI VA TARBIYASIDAGI O'RNI

Choriyeva Sabinabonu

Buxoro davlat Pedagogika instituti

“Tillar fakulteti” talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada masalning maktab o'quvchilari tarbiyasi va ruhiyatidagi o'rni ochib berilgan. Masal haqida keng nazariy tushuncha bilan birga uni kimlar o'rganganligi aytib o'tilgan. Bu janrni maktabda qanday usullar orqali o'quvchilarga yetkazib berish bo'yicha metodlar yoritilgan

Kalit so'zlar: Masal, ruhiyat, Ezop, metod, tarbiyachi, xarakter, majoziy ma'no, timsol.

Masal – axloqiy ,satirik va kesatq mazmunini kinoyaviy obrazlarda aks ettirgan aksariyat kichik she'riy ,ba'zan nasriy asardir .Inson xarakteriga xos xususiyatlar masalda majoziy obrazlar –hayvonlar ,jonivorlar va o`simliklar dunyosiga ko`chiriladi .Timsollarning kinoyaviy xarakterda bo`lishdan tashqari , kulgili savol- javob ham masal tili va uslubi uchun xarakterlidir.Ko`pincha masalning kirish qismida, ba'zan pirovardida qissadan hissa –ibratli xulosa chiqariladi. Adabiyot nazariyasida masalga liro - epik janrlardan biri sifatida she'riy shakldagi , majoziy xarakterdagi qisqa ,syujetli asar deb ta'rif beriladi .Masallarda turli hayvonlar majoziy suratda asarning qahramonlari sifatida tasvirlanadi.Masal kichik hajmli ,ammo boy mazmunli ,tugun ,kulminatsion nuqta va yechimi bo`lgan kichik pyesani eslatadi,u biror voqea-hodisani qisqa,mazmunli tasvirlashda ajoyib namuna bo`ladi.

Antik adabiyotda Ezop massallari juda mashhur bo`lgan .O`z ma'nosidan ko`chirilgan so`z va kinoyaviy iboralar orqali qilinadigan yashirincha tanqidning tili va uslubi Ezopga nisbatan berilib ”Ezop tili” deyilgan va shu ta'bir joriy qilingan. Ezop quldorlik jamiyati sharoitida hukmron doiralarning jirkanch kirdikorlarini ochiqdan – ochiq tanqid qilish ilojini topolmagach ,o`zining satirik asarlarini kinoyaviy til va uslubda yozishga majbur bo`lgan .Feodal istibdodi sharoitida yashab ijod qilgan ,mashhur rus yozuvchisi I.A.Krilov ham, atoqli o`zbek yozuvchisi Gulxaniy ham “ezop tili”da yozganlar. Gulxaniyning “Toshbaqa bilan Chayon”, ”Maymun bilan Najjor” masallari o`rta sinf o`quvchilarining yoshiga mos keladi. Ularda do`stlik ,ezgulik, rostgo`ylik,qo`lidan kelmaydigan ishga urinmaslik kabi g`oyalar ilgari surilgan . Ma'lumki, tarbiya ko`proq ta'lim jarayonida berib boriladi. Bolalarda maktab paytidan boshlab bilimga havas tuyg`usi uyg`ona boshlaydi. Adabiyot nazariyasida masalga liro-epik janrlardan biri sifatida she'riy shakldagi, majoziy xarakterdagi qisqa syujetli asar deb ta'rif beriladi.

O`zbek adabiyotida Sayido Nasafiy, Maxmur, Gulxaniy kabi shoirlar ham Navoiy an`analarini davom ettirganlar, bolalarbop ko`pgina masallar yozganlar. Hayvonlar, parrandalar, hasharotlar, gullar haqidagi majoziy asarlarni bolalar qiziqib o`qiydilar. Mana shu nuqtai nazardan Sayido Nasafiyning “Bahoriyot” (“Hayvonotnoma”) asari ahamiyatlidir. Nasafiyning masallari, axloqiy va tarbiyaviy masalalarga doir fikr hamda qarashlari bolalarning o`qish va tarbiyasida katta ahamiyat kasb etishi bilan birga, ularning kitobxonlik doirasini ham kengaytiradi. Bolalarda matabda asta-sekin bilim olishga ehtiyoj paydo bo`ladi va bu orqali o`quvchilar ma`naviy ozuqa ola boshlaydilar. Bu bilan bolada kelajakka intilish, orzu-havas, mehnatga chanqoqlik, xayr-u ehsonda sofdillik, ona-Vatanga mehr-muhabbat, fidoyilik, milliy g`urur, matonat, mehr-oqibat, do`stlik, ezgulik kabi yuksak hislar paydo bo`ladi. Jumladan, masal janridagi asarlar ham boladagi qo`pollik, qo`rslik, yolg`onchilik, yalqovlik, beparvolik kabi illatlarni bartaraf etishda yordam beradi. 5-sinf adabiyot darsligida masalga kata e`tibor berilgan. Chunki bola tarbiyasida masalning o`rni beqiyosdir. Masaldagi qissadan hissa o`quvchi matndagi e`tibordan chetda qoldirgan, yuzaki o`qib o`tib ketgan, yaxshi anglashga harakat qilmagan o`rinni, bo`shliqni to`ldiradi.

Masalda fikrning qisqa, lo`nda, chiroyli va ifodali tasvirlanish tilining o`tkirliigi va xalqchilligi o`quvchilarning nutqi va tafakkurini o`stirishda muhim material hisoblanadi. Masal kichik hajmli, ammo boy mazmunli, tugun, kulminatsion nuqta va yechimi bo`lgan kichik pyesani eslatadi. U biror voqea hodisani qisqa va mazmunli tasvirlashda ajoyib namuna bo`la oladi. Bolalarni masaldagi kinoyaviy mazmun emas, balki, birinchi navbatda, obrazlarning go`zalligi o`ziga jalb qiladi. Shuning uchun masal ustida ishlashni hayvonlar hayotidan yozilgan hikoya ustida ishlash kabi uyushtiriladi. Odatda, masal personajlari o`z xatti-harakatlari, fe`l-atvorlari bilan, nutqiy uslublari bilan o`zlarini tavsiflaydilar, ba`zan u xarakteristikani masalning boshqa personaji to`ldiradi. Muallifning o`zi esa bir-ikki so`z bilan tavsifni mukammallashtiradi. Kichik sinflarda masalni o`rganishda bolalarni masalni ifodali o`qishga va uning mazmunini qisqa, ba`zan bir necha so`z bilan aytib berishga (masalni to`liq qayta hikoya qildirish tavsiya etilmaydi), ayrim qatnashuvchilarning xarakterli xususiyatlarini aytib, o`zaro qiyoslashga o`rgatish muhim ahamiyatga ega. Masalning allegorik mazmuniga to`xtalmasdan, bosh personaj obrazini tahlil qilishga kirishiladi, axloqiy bilim beradigan hikoya ekanini, ko`proq she`riy tarzda bo`lishini, unda kishilardagi ayrim kamchiliklar tasvirlanishini bilib ola boshlaydilar. Masal tili ustida ishlaganda, o`quvchilar nutqini boyitish uchun unda ishlatilgan obrazli iboralar, badiiy vositalar o`quvchilarga mustaqil toptiriladi. O`quvchilar o`qituvchi bergan gap yoki iborani masaldagi ibora bilan almashtiradilar.

Masallarda yashiringan o`tkir kinoya, voqealarning tez-tez o`rin almashinib

turishi uni bir maromda o`qishga xalaqit beradi. Shuning uchun ifodali o`qishga yetarli malaka hosil qilmagan o`quvchi avval matn bilan yaxshilab tanishib chiqishi lozim. Masal tahlil qilinayotganda, voqea rivojini jonli tasavvur qilish, obrazlarni aniq idrok etishda o`quvchilarga yordam berish zarur. Chunonchi, ularga ayrim epizodlarni so`z bilan tasvirlash, ba`zilariga o`qituvchi yordamida tavsif berish, ishning oxirgi bosqichida rollarga bo`lib o`qish kabilarni tavsiya qilish maqsadga muvofiq. Qahramonlarga tavsif berishda uning xatti-harakati bilan birga, tilning o`ziga xos xususiyatlaridan ham foydalaniladi. Masalni ifodali o`qishga tayyorlanishda uning syujetini bilish bilan birga, muallif tilini yaxshi tushunish zarur.

Tarbiyachilar qanday xislatlarga ega bo`lishlari lozim? Bu savolga buyuk pedagog A.S.Makarenkoning quyidagi so`zlari bilan javob bermoqchimiz: Yuz xarakatlarini yaxshi egallamagan, o`z yuziga zarur ma`nolarini berib bilmaydigan yoki kayfiyatini ushlab turolmaydigan kishi yaxshi tarbiyachi bo`lishi mumkin emas. Tarbiyachi tashkil qila bilishi, yura bilishi, hazillasha bilishi, quvnoq, jahldor bo`la olishi lozim. Tarbiyachi o`zini shunday tutishi lozimki, uning har bir harakati tarbiyalansin. U ayni vaqtda nimani istashini va nimani istamasligini har doim bilishi kerak”.